

МАЛІКОВА О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОПОВІДЬ:
КОМПОЗИЦІЙНІ, ПРАГМАРИТОРИЧНІ ТА ІНТЕРДИСКУРСИВНІ
ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті розглядаються композиційні, прагмариторичні та інтердискурсивні характеристики проповіді як мовленнєвого жанру фідейстичного дискурсу в руслі сучасної тенденції до синтезу напрямків вивчення жанрів мовлення.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, риторичний прагматекст, інтердискурсивність, текстові функції: прагматична, комунікативна, експресивна, апелятивна, фатична.

В статье рассматриваются композиционные, прагмариторические и интердискурсивные характеристики проповеди как жанра фидейстического дискурса в русле современной тенденции синтеза подходов к изучению речевых жанров.

Ключевые слова: речевой жанр, риторический прагматекст, интердискурсивность, текстовые функции: прагматическая, коммуникативная, экспрессивная, апелятивная.

Structural, pragmatic, rethoric and interdiscursive characteristics of the sermon as a speech genre of religious discourse are examined in the article.

Key words: speech genre, rethoric pragmatext, interdiscourse, textual functions: pragmatic, communicative, expressive, appellative, phatic.

Прагматизація лінгвістики, її загальний рух до пошуку зв'язків між будовою мовленнєвих утворень і компонентами ситуації спілкування, перш за все суб'єктами комунікації, їх інтенціями, когнітивними, психічними, соціальними, ментальними та іншими характеристиками, зумовило зацікавлення сучасних дослідників проблемами мовленнєвих жанрів. Як зазначає Т. В. Шмельова, жанр несе у собі, як у краплі води, усю інформацію мовлення, включаючи образ автора та образ адресата, пам'ять сфери, залежність від фактури тексту, у якому він буває втіленим [1:11].

Сучасна прагмалінгвістика запропонувала такий підхід у дослідженні мовлення, що передбачає врахування цілей і завдань комунікації, а також виявлення взаємозв'язку мови і мислення через закономірності відбору й організації мовних засобів у текстах певного призначення. На сучасному етапі добре вивченими є функціональні ознаки художнього, наукового, публіцистичного, офіційно-ділового, розмовного стилів і значно менше – релігійного. Для повноти теорії мовленнєвих жанрів, функціональних різновидів літературної мови,

роз'язання питань взаємозв'язку мови і мислення, мови і суспільства, ролі екстра- та інтралінгвістичних чинників у творенні тексту, дослідження функціональної специфіки фідеїстично-теологічної комунікації є необхідним. Окреми жанри релігійного стилю, їх конститутивні ознаки, композиція, тематика, деякі лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості були розглянуті польськими, російськими, українськими мовознавцями на матеріалі відповідних мов. Однак навіть саме питання існування релігійного стилю як окремого функціонального різновиду досі залишається дискусійним [2:31; 3:47]. М. М. Кожина на теоретико-філософському рівні, використовуючи теорію базових екстралінгвістичних факторів як основу виділення функціональних стилів, довела правомірність виділення релігійного стилю як такого функціонального різновиду мовлення, що обслуговує спілкування окремої сфери суспільної діяльності і є відображенням окремої форми суспільної свідомості [4:174]. Однак на рівні мовного матеріалу, практичних досліджень з точки зору лінгвістичної прагматики і функціональної стилістики це питання ще не отримало вичерпної аргументації.

Актуальність дослідження зумовлена дискусійним характером теоретичних і практичних питань, які пов'язані з комплексним лінгвостилістичним і комунікативно-прагматичним аналізом проповідей як мовленнєвого жанру, а також відсутністю чітких функціонально-стилістичних критеріїв вичленування проповіді в корпусі текстів фідеїстичного дискурсу. **Мета** дослідження – аналіз комунікативних, композиційних, прагмариторичних та дискурсивних характеристик проповіді. **Предмет** дослідження композиційні, прагмариторичні, інтердискурсивні характеристики проповіді. **Об'єкт** дослідження - проповідь як мовленнєвий жанр. **Матеріал** дослідження проповіді англо-американських проповідників 20–21 ст.

Наукова новизна дослідження полягає в тім, що питання про типологію прагматекстів проповіді, про ієрархію її структурних компонентів та когнітивно-прагматичний і стилістичний потенціал залишаються відкритими в сучасній прагмалінгвістиці.

Засновник лінгвістичної генології, М. М. Бахтін, вважає, що важливість вивчення мовленнєвих жанрів полягає в тому, що дослідження історії будь-якої мови повинні ґрунтуватись на історії розвитку мовленнєвих жанрів. Оскільки історичні зміни мовних стилів

нерозривно пов'язані зі зміною мовленнєвих жанрів, жодне нове явище (фонетичне, лексичне, граматичне) не може ввійти в систему мови, не пройшовши довгого і складного шляху жанрово-стилістичних випробувань і напрацювань. Розвиток літературної мови в цілому тісно пов'язаний із розвитком жанрових форм і прийомів [5:253–257]. На думку М. М. Бахтіна, мовленнєві жанри (МЖ) – це стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлень. Основними їх ознаками М. М. Бахтін вважає формально-композиційну і смислому цілісність, стильове оформлення, фіксованість у свідомості носіїв мови, певний об'єм, відповідність типовим темам міжособистісного спілкування.

Фідеїстичний дискурс характеризується розгорнутою системою усних та писемних мовленнєвих жанрів, причому характерною рисою є наявність жанрів парних, тобто таких, що одночасно існують як в усній, так і в писемній формі. Проповідь в залежності від форми презентації функціонує і як усній, і як писемний жанр. Відсутність розробленої типології текстів фідеїстичного дискурсу зумовлює дискусійний характер теоретичних і практичних питань, які пов'язані з комплексним лінгвостилістичним та прагмариторичним аналізом проповідей як мовленнєвого жанру. Відсутність чітких функціонально-стилістичних критеріїв вичленування проповіді спричиняє невирішеність і суперечливість питання про існування і сутність проповіді: Чи є проповідь церковною співрозмовою, чи видом ораторського містецтва? Відповідь на це питання обумовлює науково-дослідницькі розбіжності у визначенні проблем стилістичної диференціації проповіді. Визнання необхідності уточнення існуючих стилістичних класифікацій, в яких бракує функціонального різновиду, що обслуговує сферу релігії, пояснює і об'єднує розмаїття підходів до вивчення проповіді як прагматексту.

Питання про типологію прагматекстів проповіді, про інваріантну модель тексту проповіді, про ієрархію її структурних компонентів та когнітивно-прагматичний і стилістичний потенціал залишаються відкритими в сучасній прагмалінгвістиці. Саме поняття релігійного (фідеїстичного) дискурсу належним чином не висвітлено в наукових розробках, хоча останнім часом проблема визначення і поглибленого лінгвістичного аналізу релігійного дискурсу привертає увагу лінгвістів. Деякі вчені подають його як рівнозначний іншим, а деякі вказують на відмінність фідеїстичної комунікації від інших типів спілкування.

Сучасний американський соціолог Роберт Белла визначив релігію як особливу систему комунікації – символічну модель, яка формує людський досвід – як пізнавальний, так і емоційний у розв’язанні найважливіших проблем буття. Основою релігійної комунікації є передавання життєво важливих для людини і суспільства етичних смислів, які сприймаються як заповіді, як дароване Богом священне знання – повне, бездоганне і найголовніше серед усіх знань. Найчастіше релігійно-проповідницький стиль зараховується вченими до функціонально-стилістичної парадигми літературної мови [6:135]. Також лишається відкритим питання про двоєдину специфіку проповіді як тексту церковно-біблійного характеру й прикладу ораторського мистецтва [7:28]. Сучасні дослідження фідеїстичного дискурсу свідчать про наявність тенденції розглядати проповідь як *тип тексту* або *жанр*. Відмінність підходів до вивчення тексту проповіді обумовлює термінологічну варіативність: проповідь розглядається як жанр релігійних текстів у сучасному публіцистичному дискурсі; як мовленнєвий жанр релігійно-проповідницького стилю; як текст конфесійної проповідницької літератури; як жанр церковно-релігійного стилю; як релігійний текст; як жанр духовного функціонального стилю; як сакральний текст [7:37]. В стилістичній традиції англійської мови (на відміну від вітчизняної) проповідь посідає місце в парадигмі релігійних типів тексту, що за принципом сфери застосування належать до публіцистичного стилю. Інтегральною ознакою публіцистичного й релігійного дискурсів постає функція релігійного впливу, хоча характер впливу й умови комунікативної ситуації в обох випадках різняться. Основними комунікативними функціями проповіді дослідники релігійного стилю називають інформаційну, дидактичну, та персуазивну. Інформативне навантаження проповіді залежить від її виду (тлумачна, катехитична, святкова) і розвинолось з часом, оскільки проповіді Христа і Апостолів не містили фактичної інформації, яка не стосувалась Святого Письма і не була його підтвердженням: “Апосто́лы, укрепленные Духом Святым, донесли Евангелие, Благоую Весть, до “пределов Земли” – самых отдаленных стран и областей античного мира. ... Апосто́лы свидетельствовали об истине своего благовестия явлениями силы Божией и дивной любовью, завершили подвиг жизни мученичеством – свидетельством, написанным кровью» [8:574].

Отже, проповідь належить до текстів впливу й відповідно, є об'єктом досліджень сучасної прагмалінгвістики і постає окремим жанром релігійно-проповідницької літератури (поряд з іншими жанрами – молитвою, повчанням, притчею, духовною бесідою, лекцією тощо), який характеризується інтердискурсивністю, тобто здатністю поєднувати елементи різних дискурсів. Релігійна тематика, церковно-біблійний характер і популярність виокремлюють проповідь з ряду світських ораторських творів. До інваріантних ознак проповіді як прагматексту з певною риторичною специфікою зараховуються вступ, поділ тексту на розділи, звертання до аудиторії. Дослідники виокремлюють три види вступу: прямий вступ вводить тему проповіді вже з перших речень: *Preaching has been said to be the poorest of trades but the highest of callings. To what degree is it a calling? (The Preacher's Call)*; непрямий вступ налаштовує читача на сприйняття основної теми за допомогою ілюстративного матеріалу: *For Gospel readings on this Sunday saint Church proposed the story about the healing of a paralytic by the Savior. This Gospel reading is proposed to believers twice a year. This very reason points out how edifying is the proposed divine story, and how it is important for the Christian to pay attention to it*; емоційний – вступ до проповіді, присвячений церковному святу: *Since early days the Church has given to the Mother of God titles of holiness greater than those which are given to any saint. She is called the All-holy, Panagia. (The Feast of the Presentation of the Mother of God to the Temple)*.

Риторичний прагматекст проповіді як мовленнєвого жанру виконує низку текстових функцій, які відрізняються інтегральними та диференційними ознаками. Апелятивність проповіді актуалізується інваріантним зверненням до пастви. Апелятивна функція ідеально поєднується з фатичною функцією, дотримання якої є однією з необхідних умов для формування успішної комунікації між проповідником і паствою. Специфіка текстової реалізації фатичної функції в проповіді як типові тексту залишається недостатньо висвітленою в сучасних лінгвістичних студіях і тому привертає нашу увагу.

Проповідь як “мовленнєва дія”, що забезпечує діалогічний зв'язок між паствою й Всевишнім, зумовлює встановлення ситуативного зв'язку між проповідником і слухачами. Тому логічним є введення в сильні позиції тексту проповіді різних форм звертань: *Dear brothers and*

sisters! Дієвість аргументації проповіді, її пафос і діалогічність забезпечуються інтродукцією узагальнено-особового займенника «*we*»: *To understand the grandeur of the gift to the paralytic – the forgiveness by God of his sins, we have to size up once again what a misdeed and this is sin for a man. (2,12)*

Виконання прагматичної функції або функції впливу зумовлено тим, що проповідь – це усне повідомлення Слова Божого з метою переконання. Вплив проповіді завжди позитивний і спрямований на емоційну сферу адресата, оскільки проповідники намагаються переконати слухачів у існуванні незаперечних релігійних істин, що ними має керуватися людина в повсякденному житті. На відміну від інших риторичних типів тексту, проповідь покликана не лише переконати аудиторію, а й змінити внутрішній стан людини, мотивацію її думок і вчинків, пропонуючи істинно вірний і єдиний шлях до спасіння. За словами архімандрита Рафаїла (Карелина), “найголовніша властивість проповіді, без якої вона не може бути справжньою проповіддю, тобто живим дієвим словом, це обов’язок – зворушувати” [8:40].

Проповідь можна розглядати як комунікативний акт, як особливу діалогічну модель комунікації, як текст, що актуалізує видатні сторони особистості самого адресанта. Об’єктом особливої уваги постає мовна особистість проповідника, оскільки успішність проповіді залежить від його вміння застосовувати різноманітні шляхи створення комунікації, зокрема використання риторичних питань в ініціальної позиції: *Is there a special organ for receiving revelation from God? Yes, in a certain sense there is such an organ, though usually we close it and do not let it open up: God’s revelation is given to something called a loving heart. We know from the Scriptures that God is love; Christianity is the religion of love. Our Lord Jesus Christ Himself says that it is above all by their love that His true disciples are to be distinguished ... (from the “lay sermons” of Eugene Rose)*

Формування образу автора як посередника між Церквою й народом, наставника мирян можна також вважати інваріантною ознакою проповіді. Специфічність образу автора й обов’язкова відсутність компонентів невербальної комунікації постають диференційними ознаками саме проповіді як прагматексту церковно-релігійного стилю. Стиль викладу в проповіді відрізняється експресивністю. Мова проповіді – це мова в дії, через яку ми розуміємо

висловлення про ціль християнського життя, характер норм, цінностей і пріоритетів, зміст прохань, звернених до Бога, святих. З цією метою проповідник широко використовує експресивно забарвлені лексичні, фразеологічні та синтаксичні засоби. Проповідник має дотримуватися певних вимог, що впливають на експресивність тексту і підвищують ефективність його сприйняття. Тому експресивна функція є визнаною ознакою проповіді як риторичного прагматексту: *If someone should say that true faith is the correct holding and confession of correct dogmas, he would be telling the truth. But this knowledge and confession by itself does not make a man a faithful and true Christian. The knowledge of correct dogmas is in the mind, and it is often fruitless, arrogant, and proud. The true faith in Christ is in the heart, and it is fruitful, humble, patient, loving, merciful, compassionate, hungering and thirsting for righteousness; it withdraws from worldly lusts and clings to God alone, strives and seeks always for what is heavenly and eternal, struggles against every sin, and constantly seeks and begs help from God for this. (Orthodoxy of the heart).*

Одним із засобів підвищення експресивності проповіді є цитування, зокрема, біблійного дискурсу: *Sin is a poison, which ruins our body. This is testified by the Holy Book, history, and everyday experience of every man. The prophet David says: “A lot of illnesses a sinner has” (Ps.31:10). Sin entails all our misfortunes. One must the most be afraid of sin. God is present everywhere not only with His mercy and love but with justice [11:43].*

Однією з основних текстотипологічних ознак проповіді є її повчальна функція, оскільки проповідь – це промова, що облігаторно містить повчання, спрямоване на посилення певних моральних норм і виховання духовності парафіян: *Orthodoxy is the one true Church of Christ, the only pure and genuine Christianity; and this fact places upon Orthodox believers the obligation, when speaking of the Church to others, to do so straightforwardly and without adulteration – with love, surely, but above all with love for God’s Truth (from the “lay sermons” of Eugene Rose).*

Проповідь актуалізує ознаки ораторської промови, і має виконувати агітаційно-інформативну та когнітивну функції, оскільки проповідь – це особливий вид діалогу, в якому аудиторія повинна слухати й уважно мовчати. Проповідь може бути зарахована до пропагандистської комунікації, оскільки в умовах такої комунікації не

розбігаються цілі проповідника та слухачів. Але, на відміну від пропаганди, проповідь передбачає зміну внутрішнього стану людини. Тому агітаційна функція проповіді належить до периферійної зони: *It is in accepting given situations, which requires a loving heart, that one encounters God. This loving heart is why anyone comes to a knowledge of the truth, even though God sometimes has to break down and humble a heart to make it receptive – as in the case of the Apostle Paul, who at one time was breathing fire against and persecuting Christians. But to God, the past, present, and the future of the human heart are all present, and He sees where He can break through and communicate. The opposite of the loving heart that receives revelation from God is cold calculation, getting what you can out of people. In religious life, this produces fakery and charlatanism of all descriptions. If you look at the religious world today, you see that a great deal of this is going on: so much fakery, posing, calculation, so much taking advantage of the winds of fashion, which bring first one religion or religious attitude into fashion, then another. To find the truth, you have to look deeper.*

У даному випадку проповідник намагається показати, що духовне життя – це не різновид того, що є довподоби, а скоріше поле битви, на якому душа людини очищується, проходячи через страждання. З метою зробити цю думку зрозумілою, більш прийнятною і переконливою, Серафім Роуз наводить приклад із власного життя, використовуючи тактику введення інтердискурсивного елемента: *A year ago, I had a long talk on a train ride with a young American. He was a religious seeker who had been to all kinds of so called Christian groups, had found nothing but hypocrisy and fakery everywhere and had been ready to give up on religion altogether. But then he heard that in Russia people were suffering for their Faith. If there is suffering, he thought, there will probably be something real, and there will not be such fakery as we have in America. As an Orthodox priest, I was astonished to hear this, for he had never before seen an Orthodox pastor nor attended any Orthodox service. We had a long discussion about religion, and I saw that his idea was quite sound: the idea that suffering might produce something genuine, while our indulgent life easily produces fakery (from the “lay sermons” of Eugene Rose).*

Наведені приклади ілюструють взаємодію дискурсів: філософсько-теологічного, біблійного, історичного, автобіографічного, науково-популярного яка спрямована на підвищення потенціалу впливовості проповіді як жанру фідейстичного дискурсу.

Таким чином, релевантними ознаками проповіді як мовленнєвого жанру і як типу релігійного риторичного прагматексту є апелятивність, метакомунікативність (фатичність), прагматичність, комунікативність, когнітивність, експресивність, аргументативність та кумулятивність (закріплення накопиченого колективного досвіду християнської православної культурної традиції). Аналіз комунікативних, композиційно-стильових, аргументативних, прагмариторичних та інтердискурсивних характеристик проповіді як мовленнєвого жанру фідеїстичного дискусусу доцільно здійснювати в руслі розглянутої вище тенденції до синтезу напрямків вивчення жанрів мовлення з урахуванням соціальної і діалогічної природи мовленнєвих жанрів, цілісності висловлювання, яка зумовлена мовленнєвим задумом мовця, розумінням мовленнєвого жанру як ключової категорії діалогічної концепції культури, соціології мовлення, наук про духовну творчість людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация* / ред. кол. В. В. Дементьев, К. Ф. Седов, Т. В. Шмелева. – М. : Лабиринт, 2007. – 320 с.
2. *Крилова О. А.* Можно ли считать церковно-религиозный стиль современного русского языка разновидностью газетно-публицистического? / О. А. Крилова // *Стереотипность и творчество в тексте.* – Пермь, 2001. – С. 259–269.
3. *Шевченко Л. І.* Лінгвістична аргументація конфесійного стилю в сучасній українській літературній мові / Л. І. Шевченко // *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика.* – К., 2004. – Вип. X. – С. 3–10.
4. *Кожина М. Н.* К основаниям функциональной стилистики / М. Н. Кожина. – Пермь, 1968. – 251 с.
5. *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // *Литературно-критические статьи.* – М. : Художественная литература, 1986. – С. 237–280.
6. *Крысин Л. П.* Религиозно-проповеднический стиль и его место в функционально-стилистической парадигме современного русского литературного языка / Л. П. Крысин // *Поэтика. Стилистика. Язык и культура.* – М. : Наука, 1996. – С. 135–138.
7. *Кравченко Н. А.* Проповедь как особый вид текстового воздействия (К истории вопроса) / Н. А. Крысин // *Записки з романо-германської філології.* – Одеса, 2002. – Вип. 11.
8. *Арх. Рафаил (Карелин).* Путь Христианина / Арх. Михаил. – М., 2005. – 589 с.
9. *Fitch Alger M.* What the Bible Says about preaching / M. Fitch Alger // *College Press Publishing Company.* – Joplin ; Missouri, 1989. – 356 p.
10. *Розанова Н. Н.* Коммуникативно-жанровые особенности храмовой проповеди / Н. Н. Розанова // *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика.* – К., 2004. – Вип. X. – С. 3–10.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. *Ford W. Herschel.* Simple Sermons on New Testament Texts / W. Ford. – Michigan : Grand Rapids, 1992. – 109 p.
12. *Classic Sermons on Christian service* // Compiled by Warren W. Wiersbe. – Michigan : Kregel Publications Grand Rapids, 1990. – 153 p.
13. *The Word of Faith* / Published monthly by Kenneth Hagin Ministries. – Tulsa ; Oklahoma, 1999. – 31 p.